

Digitales Brandenburg

hosted by **Universitätsbibliothek Potsdam**

[Ḥamishah Ḥumshe Torah]

‘im targum Onkelos, u-ferushe Rashi u-ve’ur ye-targum Ashkenazi

Sefer Be-reshit

Premsla, Yitṣḥaq Itsaḥ ben Tsevi Hirsh

Ofenbakh, 568 [1807 oder 1808]

כא

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-10084

וילדו יח כי עזר עזר יהוה בעד
 כל רחם לבית אבימלך
 על דבר שרה אשר
 אברהם: ס כא ה ויהוה פקד
 את

ראם זיא געבאָהרען :
 (יח) דער דער עוויגע האַטטע
 יעדע געבאָהרסטער אים
 הויזע אבימלכ'ן פֿערשלאָם
 סען , אום שרה אברהמ'ן
 פֿרויאן וויללען :
 כא (ח) דער עוויגע בעי
 דאָכטע שרה , וויא

רשי

הרגום אונקלוס

ואטקתיה ואתרחו : (יח) ארי טיח
 אחר יי באפי כלפתח ולרא לבית
 אבימלך עלעסק שרה אתת אברהם
 כא (ח) ויי דכיר ית

ישו לשון המקרא פירשתי : (יח) וילדו
 כתרגומו ואיתרומו נפתחו נקביהם והולידו
 והכניאו והיא לודה שלהם : (יח) בעד כל
 רחם כנגד כל פתח : על דבר שרה ע"פ
 דבורה של שרה :
 כא (א) וה' פקד את שרה סוף פרשה
 זו ללמדנו שכל המבקש רחמים על
 חבירו

באור

הרעותיה, אבל אין משפט ה"ה הנחה ביחיד שתמלאה בקנקן , ומכ"ס צווא
 לקנקן עם הכננים, ולכן יפה דקדק הרד"ק במכילת (ד' קטן דף ר"ך ע"א ודף רמ"ג
 ע"ב) כי היחידה והנפרד מן אמהות ואמהותיו יחי' אמהות כלם עקרת עשרת, שהקנקן
 מנינו עשרות עקרות, ונשמך עשרות עקרות, וכנני עשרותיו
 עקרתיו
 ולא אמהת ולא אמהת והפירושה ה' והת' והכונה ה"ה כמשפט, ועשו כנוי היסוד
 מן אמה אמהתו אמהת, וכנוי הרבות מן אמהות אמרו אמהות ולא אמרו אבות: וילדו,
 הרחב ע"פ ס' שש רק על אשת ואמהותיו
 ונרדף לדחוק ולומר שהוא במקום ותלדנה, והביא לו ראי' מנולת כל רחם שנפסוק אחריו ,
 והנה בפסוק מפורש שפ"ח את אבימלך ובלי ספק לקה בשוהם, ולא נודע במה לקה, ולפי שרש
 על הוסחל לענינים רבים העורים על יציאת הדבר הסתום לפון, כמו והרה עמל חלד שקר
 (תהלי' ז' ט"ו), כי לא מדע מה ילד ייס (משלי כ"א), מה יולידו וחדשו הימים, וכן לדת חק
 (פנני' ב' ב'), לכן נכון לפרש שנעשרו נקביו בלי לנאת החוזה, כאשר קבלו חו"ל שנסתמו כל
 נקביהם, ובפסוק הבא שזכר רחם לא נזכר בו רק לבית אבימלך שהם אשתו ואמהותיו, ולא
 הזכיר אבימלך גם כולו, ואולם בפסוק שלפנינו שמודיע בו רפואת כלם עם אבימלך לא נזכר בו
 רחם, ואמר וילדו שהוסחל גם לשאר דברי היוגאים לפון, וכן תרגמו אנקלוס ויב"ע, ואתרווחו
 לא כמו שתרגמו בכל מקום, ואולידו: (יח) בעד כל רחם לבית אבימלך, ל' הרמב"ן
 והנכון בעיני כי מיום אשר נלקחה שרה לקה אבימלך באגרי התשמיש ולא יוכל לשמש חוזה
 לא אשה (שמות י"ט ט"ו), ואקרב אל הנביאה (ישעי' ס' ג'), ואשתו ואמהותיו שהיו
 מעוברות עבר בעד רחמן ולא יכלו להמלט, כי עזרת רחם הוא, (ר"ל במקום שלא
 כתוב בעד), שלא תהר כדרך וה' סגר רחמה, (שמואל א' ח' ה'), אבל עזרה בעד
 הרחם הוא שלא תלד כל' גדר בעדי ולא אשה (איכה ג' ז'), ועזרה שרה בביתו ימים ולא
 ש' אבימלך מרדכי כי לא הבין עד שגא אלו האלהים בחלום והודיעו, ולא ס' הכתוב טובי
 אבימלך והאכירו צרמו דרך עוסר וכבוד לשרה ע"ל :
 ב"א (א) וה' פקד וגו', אין סקידה אלא ל' זכירה והשגחה על הנפקד, כמו פקד יפקד
 אלהים

וַתִּשְׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ
 יְהוָה לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר:
 וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם
 בֶּן לְזִקְנָיו לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר
 אֵתוֹ אֱלֹהִים: גַּוְיָקְרָא אַבְרָהָם
 אֶת־שֵׁם־בְּנֵוֹ הַנּוֹלֵד־לֹו אֲשֶׁר־
 יֵלְדֶה־לֹו שָׂרָה יִצְחָק: דַּוְיָמַל
 אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנֵוֹ בֶּן־
 שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱתֵוֹ
 אֱלֹהִים: חַמִּישִׁי הַיּוֹם וַאֲבְרָהָם בֶּן־

וויא ער געשפראכען: דער
 עוויגע לים דער שרה גע-
 שעהן, וויא ער צוגעזאגט
 האטטע: (ג) זיא ווארד
 געהמליך שוואנגער, אונד
 געבאהר דעם אברהם איינען
 זאהן, אין זיינעם אלטער,
 צום צייטפונקט, דען
 גאטט בעשטימט האטטע:
 (ג) אברהם גענטטע דען
 זאהן, דער איהם געבאהרען
 ווארדען: דען איהם געהמליך
 שרה געבאהרען האטטע,
 יצחק: (ד) אברהם בעשניט
 זיינען זאהן יצחק, דא ער
 אכט טאגע אלט וואר, וויא
 איהם גאטט געבאטטען:
 (ה) אברהם אבער וואר

טאת

תרגום אונקלוס

רשי

וַתִּשְׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר וַיַּעַשׂ
 יְהוָה לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר:
 וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם
 בֶּן לְזִקְנָיו לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר
 אֵתוֹ אֱלֹהִים: גַּוְיָקְרָא אַבְרָהָם
 אֶת־שֵׁם־בְּנֵוֹ הַנּוֹלֵד־לֹו אֲשֶׁר־
 יֵלְדֶה־לֹו שָׂרָה יִצְחָק: דַּוְיָמַל
 אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנֵוֹ בֶּן־
 שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱתֵוֹ
 אֱלֹהִים: חַמִּישִׁי הַיּוֹם וַאֲבְרָהָם בֶּן־

חננו והוא כרך לאותו דבר הוא נענה תחל
 שנאמר ויתפלל וגו' וסמך ליה וה' סקד
 ספקה כבר קודם שריפא את אבימלך: סקד
 את שרה בהריון: כאשר דבר בלידה והיכן
 היא אמרה והיכן הוא דבור אמירה ויאמר
 אלהים אכל שרה אשתך (בראשית י"ז) דבור,
 היה דבר יי אל אנרם בברית בין הנתינים
 שם נאמר לא ירשך זה (בראשית ט"ו) והביא
 היורש משרה: ויעש ה' לשרה כאשר דבר
 לאברהם: (ב) אשר דבר אותו דמליל יתיה.

כאה

באור

אלהים אתכם (בראשית כ' כ"ה), סקד סקדתי אתכם ואת העשוי לכם (שמו
 ג' י"ז), ויפקד שמעון את אשתו בגדי עוים (שופטים ט"ו א'), אף כאן וה' זכר את שרה
 ועשה לה כאשר דבר, וכך הל' בכל העקרונות היוצרות, ברחל וזכר אלהים את רחל (בראשית
 ל' כ"ג) ובחנה וזכרה ה' (שמואל א' א' י"ט) וכך אמרו סקדונית הרי הן כזכרונית:
 (הרמב"ן), ועיין מה שהארכתי בענין שרש סקד בתחלת פ' במדבר: (ב) לזקניו, בייח
 זקנתו, ובראה לי כי שם זקונים תאר אל הימים ימי הזקונים ולכן לא יבא מונט יחיד
 לעולם כמו נעורים שמונח את ימי נעוריה (ויקרא כ"ג י"ט), גם מונח התאר לבדו ויזכר
 המתואר מענינו כמו אל בית אביה כנעוריה (ויקרא כ"ג י"ג), וכן זקונים ענינו ימי
 זקונים, עם שלא מונח במקרא עם המתואר: למועד אשר דבר אהו, אתו שב על
 המועד וכן תרגם אונקלוס ויכ"ט, וכן פי' רש"י את המועד דבר וקבע, כמו שאמר לו
 למועד

מאת שנה בהולד לו את יצחק
 בננו: ויהאמר שרה צחק עשה
 לי אלהים כל השמע יצחק לי:
 ויהאמר מי מלל לאברהם
 היניקה

הונדערט יאהר אלט, אלו
 איהם זיין זארון יצחק גע-
 באררען ווארדען: (1) דא
 שפראך שרה, צום לאבען
 אזוי עו, וואו מיר גאטט גע-
 פהאן: ווער עו הערט, מוס
 איבער מיך לאבען: (1) ויא
 שפראך פערנער, מאן זעהע,
 ווער דעם אברהם צוגעזאגט,
 דאס

רש"י

תרגום אונקלוס

טאה שצו פראגליד ליתנת יצחק
 בריה: (1) ואקרת שרה חרוא עבד
 לי יי כל השמע יתמי לי: (1) ואקרת
 טאן טתיקו דאטר לאברהם וקיס
 שומר הנעמה ומנטיה ועשה: מלל - שנה
 לסוף

את המועד דבר וקבע כאמר לו למועד אשוב
 אליך (בראשית י"ח) שרט לו שריטה בכותל
 אמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחר
 תלד: (1) יצחק ליי ישמח עלי ומדרש אגדה
 הרבה עקרות נפקדו עמה הרבה חולים
 נתרפאו בו ביל הרבה תפלות נעשו עמה ורב
 שחוק היה בשלם. (1) מי מלל לאברהם
 לשון שם וחשיבות ראו מי הוא וכמה הוא גדול
 הכתוב ולא אמר דבר גימטריא שלו ק' כלומר

באור

למועד אשוב אליך, וכן מתורגם בל"א: (ה) ואברהם בן מאה שנה וגו', אין נודק
 להדיע פה זאת, כי כבר נודע הוא מהפסוקים הקודמות, אך הוא חוזר אל הפסוק
 שאמר, והכונה לפי שהי' אברהם בן מאה שנה בהולד לו וגו' לכן אמרה שרה ומאמרה
 הנמשך, והיו' של ותאמר המהפכת העתיד לעבר ומזכרת ג"כ ב' המאמרים אשר הראשון
 פנה אל השני, וכן תרגם המתרגם האשכנזי: בהולד לו את, באה מלה זאת אשר
 הנפעל, וכן להלן ביום הגמל את יצחק, ועיין בהקדמה ובתחלת פ' בראשית:
 (1) צחק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי, הוא נחוק בפה, והוא הנחוק
 אשר לשמחה, [ועיין מ"ג למעלה בפסוק ותנחם שרה (י"ט י"ב)], וכל השומע
 שילדתי בן, יצחק בעבורי לשמחה כמו שיצחק החדש לדבר התמימה, ולשון הרשע'ס
 צחק, שמחה של תמהון עכ"ל, ואל"ת, הדוא, יחדו, ויב' תרגם, תימחה, ותמה,
 והמתרגם לל"א תרגם (לאכן), והכל על כוונה זאת, ולכן תרגם יצחק לי (עו)
 איבר מיד לאכן) כענע - האיש הרואה דבר מתמימה שאינו יכול לעמוד עמו מן
 השוק: לי עלי או בעבורי: (1) ותאמר, עוד: מי מלל לאברהם וגו', יראו
 הרואים ושמעו כל השומעים מי הוא זה השומר הנעמה הוא הקב"ה שמנטיה ועושה
 שאמר לאברהם כי עוד יבואו ימי עדנה לשרה ותניק בנים, כי הנהעתה קיים דבריו
 וילדתי בן לקומו, בן פירשו רש"י והרשע'ס, והוא שנת אל השם, ויראה לי שהיה בדמיון
 שירה קטנה שרה על הנם הנפלא הזה כאשר שרה חנה אשר שפקדה ה' לתת לה בן,
 ולכן המאמר הוא מתולק למאמרים קברים בעליוג' תיבות, גם באה בו מלת מלל שנקראו
 מן הארמי תרגומו של דבר, ולא נמצא הפרש היה בכל ספורי המשעים אשר נתנך, אבל
 כאמא ממש הרבה בעליטות שירו לשה"ק, ולכן באה ג"כ מלת היניקה עבר נחוקים עתיד
 כאשר הוא נהג בשירים, והרעבון הקשה על רש"י וכתב כי לא מנאט מלת מי בערך כזה
 למעלה וכבוד רק לבזיון מי אבימלך ומי שכם (אופטים ט' כ"ח), מי דוד ומי בן ישי
 (שמאל א' כ"ה י') עכ"ל, ואין זה נוכח, כי באמת תנא מלת מי גם לכבוד ומעלה,

הַיְנִיקָה בְּנִים שְׂרָה כִּי יִלְדֶתִי בֶן
לְזִקְנָיו: ה' וַיְגַדֵּל הַיֶּלֶד וַיַּגְמַל
וַיַּעַשׂ אֲבֵרָהֶם כְּשֵׁתָהּ גְדוֹל
בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת־יִצְחָק: ט וַתֵּרָא
שְׂרָה

ראם שרה נאך קינדער ויינען
ווירד! נון האבע איך איהם
אין ויינעם אלטער איינען
זאָהן געכאַררען: (ח) ראָז
קינד וואָרד גראָס, אונד
ענטוועהנט, אונד אברהם
סאַכטע אַיין גראָסען נאָוט.
געכאַט, אָן רעם טאַגע דאָ
יעחק ענטוועהנט וואָרדען: (ט) שרה זאָהע

תרגום אונקלוס

רש"י

וקים התניק בנין שרה ארי ילדית
בר לסיבתיה: (ח) ורקא רבא
ואתחסייל ועבר אברהם טשתיה רבא
ביומא האתחסייל ית יצחק: (ט) וחת
שרה

לסוף יראה לאברהם: הניקה בנים שרה
ומהו בני' לשון רבים ביום המיתה הביאו
השרות בכיהן עמהן שהיו אומרות לא ילדה
שרה אלא חסופי הביא' מן האוק והניקה
אותם: (ח) ויגמל' לסוף כ"ד חדש: מיתה
גדול' שהיו גם גדולי הדור גם ועבר ואנימלק:
ינחק

באור

שלו מרום עיניכם וראו מי צרא אלה (ישעי' מ' כ"ו), מי פעל ועשה קרא הדרות מראש
(שם מ"א ד'), ובקנת נוסחאות כפי' רש"י פה הובאו ב' פסוקים אלו לראי' שהיא לשון
חשיב', אבל יראה שאין בשאלת מי הכרעה, פעמים שתבוא על דרך הלעג ואז תהי' להקטין
הדבר, כמו במקומות אחר הרעב' ו'ל, וכן מי זה מחשיך ענה במלך בלי דעת (איוב ל"ט
ב'), ובכלם ענין הלעג שאל המעשה המוכן ינטרף אדם בעל מעלה וחשיבות, ושאל הלעג
התמנא מעלה זאת באיש הזה? והנה בפסוקי' שאחריו באיוב נאמרה שאלת מי ומי כמה
כעמי' על כל החשיבות ויתרון המעלה, מי גם ממדיה וגו' (שם ה' וכל סימן ל"ט), ולכן
הנכון בבאור הכתוב שלפנינו כפי' רש"י, וכמו שמתרגם בל"א: היניקה, שרשו ינק
והנכון הפעיל, ועל המנהגתיה' ה"א הפעיל שבעבר ומקור וכו' ומ"ס הביטוי פועל ואתו'
אית' שנהפעיל בחילום שושך וי"ו במקום יו"ד השרש כי אותיות אהו' מתחלפות זה בזה,
כמו הוריד שוריד אוריד יוריד, ולא יגוחו בנימי להמשיך היו"ד ענמה, כדי להפריד ביטוי ובין
הקל שגם הוא בנימי כמו ארד ירד, ולא הסתפקו ביו"ד הפעיל להפריט ביניהם כי תפול
לפעמי' מן הפעיל, כמו זכר עלמיה אל תזסף (איוב מ' ל"ב), וכמנא גם בקל
צפתה כמו ארע ירע, אבל יש שרשי' מעטי' שתייב' אותיות אית' בקל בחירק שושך
יו"ד, ובאו' תבואנה בהפעיל אותיות אית' בנימי, ותבוא גם ה"א בעבר ומקור וכו'
ומ"ס הביטוי פועל בנימי: בנים, ע"ד המליצה מדבר מי יחשוב שתוכל שרה להניק בנים לעת
זקנתה: כי ילדתי בן זקנתי, הנם של שרה שילדה אחר שגדל לה האורת הוא גדול עשל אברהם
כי כמה זקנים יולידו כנשאם נשים בחורות, וא"כ יש להפליא שלא הזכירה שרה עיקר הנם
שילדתו לזקנתה והזכירה הטפל, ומה יפה פי' הרש"ם שכתב ח"ל היניקה בנים שרה, אחרי
זקנתה, ולזקנתי של אברהם, ולפי' הזכירה גדל הנם בתחלה ואח"ז הטפל: (ח) ויגדל,
ענינו תוספת השנים: ויגמל, כגדל מן הדדים ונשלמה יניקתו אחר כ"ד חודש כדכתיב
בשמואל עד גמלך אתו (שמואל א' ח' כ"ג): ביום הגמל, שעשה לו מיתה כמו שמנינו
בשמואל כאשר גמלתו הניחתו שילה וקרננות עמו: (ט) ותרא שרה את בן הגר
המצוריה (אשר ילדה לאברהם) טעחק, מלת לת לאברהם נטעם חספיק יותר מן
הטעמים שלפניו כדין סוף המאמר המוסגר, ומלת ותרא חזרת על מלת ינחק, וענינו
ותראה ינחק, וענין הנחוק הזה רש"י פי' ע"פ המדרש ע"ו או ג"ע או ש"ד
ופי'

ואהו דען זאָהן דער מצורית
הגר , וועלכען זיין דעם
אברהם געקאָהרען האָטטע /
זיין גשפעטטע טרייבען :
(י) דאָ שפראַך זיין צו
אברהם , יאָנע דיזע מאַגד
אונד איהרען זאָהן פֿאַרט ,
דען דער זאָהן דיזער מאַגד
זאָלל ניקט מיט מיינעם זאָהן ,
נעהמליך

רש"י

(ט) מנחם . לשון ע"א כמו שאמר ויקחו
לנחק (שמות לב) . ד"א לשון גלח ערוות כמה
דתימא לנחק בי (בראשית ל"ט) ד"א לשון
רניקה כמו ויקחו נח הנערי ויחזקו לפניו
וגו' (שמואל ב"ב) . שהיה מריב עם ינחק על
הירוש' ואמר אני כבוד וכוטל פי שנים ויכחי'
בשדה וכוטל קשתו ויורה בו חנים כדאמרת
(משלי כ"ו כ"ז) כמתלהל' היורה וקו' וגו' ואמ'
כלא מנחק אחי : (י) עם בני עם ינחק . מכיון
כינחק אפילו אינו בני ארץ זה כדלוי לירש עמו ק"ו עם בני עם ינחק שתיקו ט :

שרה את בן הגר המצורית
אשר יורה לאברהם מצחק
והיאמר לאברהם גרש
האמה הזאת ואת בנה כי לא
יירש בן האמה הזאת עם בני

תרגום אונקלוס

שרה ית בר הגר מצוריתא
דילידת לאברהם סחאיך : (י) ואקרת
לאברהם תריד ית אשתא הרה ית
ברה ארי לא יירת בר אשתא הרה
עם ברי

עם ברי
עם ברי
עם ברי

באור

ופי' עוד שהיה מריב עם ינחק על הירושא , והראש"ע פי' מנחק משתעשע כדקל כל
בער ותקנא בו בעבור היותו גדול מכנה , אבל חלילה למדת שרה לשלח ב' כפשות
שמדברה במקום סכנה בלי חטא ועין רק בעבור קנאתה , ובפרט שהיא בעצמה יענה
את אברהם לאמר בא כל אל שפתי ותלד על ברכי ואבנה גם אחי עונה , ואמר
פכנתה גם היא , תשלחה בלי פגע , והביאור הנכון הוא כפי' ר"ע ספורט שש על
הפסוק שלפניו ועש אברהם משתה גדול ביום הגמל את ינחק , וע"ז הי' מתלוצץ ישמעאל באמרו
כי מאכילך נתעבר' שרה ואינו בו כמו שהיו לימי הדור אומרים אז , ואל דברוי אלי וליבטו
את שייך ג"כ דברים אלו שכיון שאינו בני אלה לי תהי' כל הירושא , ולכן גרשה אותו שרה
ואמרה כי לא יירש וגו' , ומכיון למה שאמרו ח"ל שהי' בשעה שגרש בן שבע עשרה שנה , וא"כ
הי' זה בשנה ההיא אחר שגמל ינחק , וכתב עוד והטעם שלא קרה זה בעת לידת ינחק כי
ישמעאל שמו כזאת אח"כ מליבני הדור , וגם הרמב"ן פי' שהי' הנחוק ללעג בעת הולדתה
אבל לא כתב סבת הנחוק , וכן מתורגם לל"א (שפוטק) , (י) גרש האמה הזאת
ואח בנה , כי בעתה עשה הכן שהי' דבה למען יירש בנה את הכל לפיכך גרש מפני שאינו
דין שירש אפי' בקנה . (ר"ע ספורט) : כי לא יירש בן האמה , שאינו מיוחס אחרוך
שהולד הולך אחר הפגוס . (ר"ע ספורט) , ולשון הרמב"ן אשר הכתוב את בן הגר
המצורית ולא אמר את ישמעאל מנחק וכן אמרה גרש את האמה הזאת ואת בנה כי אמרה
העבד המלעיג על אדוניו חייב הוא לשות או להלקותו ואינו רוצה רק שתגרש אותו מאתו ולא
יירש בכסוד כלל עם בני שהיא בן גבירה ואמרה שגרש גם אתו כי לא יוכל הנער לעבוד את
אשר ועוב את אלו ומת עכ"ל : עם בני עם ינחק , לפי פשוטו הוא לתוספת באור , וכן מתורגם
כל"א

עם יצחק: יא וירע הדבר מאד
 בעיני אברהם על אודת בנו:
 יב ויאמר אלהים אל אברהם
 אל ירע בעיניך ער הנער ועל
 המתה כל אשר תאמר אריך
 שרה שמוע בקרה כי ביצחק
 יקרא לך זרע: יג וגם את בן
 האמה לגוי אשימנו כי זרעך
 הוא

נעהמליך מיט יצחק, ערבען:
 (יא) דיועו מיספיעל אין דען
 אויגען אברהם'ס, אום זיינען
 זאָהנ וויללען: (יב) אָבער
 גאָטט שפראַך צו אברהם,
 לאַס דיר נישט באַנגע זיין אום
 דעם קנאַכען, אונד אום
 דיינע מאַגד, וואָו דיר שרה
 זאָגען ווירד, געהאַרבע! דען
 נור דורך יצחק זאָלל דיין
 זאַמען גענענט ווערדען:
 (יג) אָבער אויך דען זאָהן
 דער מאַגד ווילל אַיך צו
 איינעם פֿאַלקע מאַכען:
 וויל ער דיין זאַמען איזט

תרגום אונקלוס

רש"י

עם יצחק: (יא) ובאיש פתקא
 לתרא בעיני אברהם על עיסק בריה:
 (יב) ואמר יי לאברהם לא יבאש
 בעיני על עלישא ועל אמתה כל
 ביצחק יתקרו לך בנין: (יג) ואף את
 בר אמתה לעשא אשימינה ארי
 ברך
 הוא

באור

בל"א (כעמליך): (יא) וירע, לדעת ר' יהודה חיוג, שראו רוע, ובא האיתן בניו
 ע"ד הורות, כי משפטו בקיין, ולדעת הרד"ק בשרשים שראו ירע ובמכלול (ד' קטן
 דף ק"ל ע"א) שראו ירע, ובא האיתן על משפטו בניו והר"ם ראוי להיות ג"כ
 בניו כש ירד, ובנוא עליו וזו ההטף תסתה לסגול כש וירד ה' (שם י"א ה'), רק
 שגתל"ס לפתח להרחבת אות הגרון אחריו, והוא פעל עומד, וירעורוע הם שני
 שרשים מענין אחד: על אודת בנו, הכתוב ספר בכבוד אברהם ואמר שלא ה' הדבר
 דע מאד בעיניו מפני חשק סגנו וחסדו בה ואלו אמרה לו שתגרש האמה בלבד ה'
 עושה כדכתיב שרה אבל מפני בו חדה לו מאד ולא רנה לשמוע אליה (הרמב"ן):
 על אודת, כש על דבר, ואנקלוס תרגם על דבר ועל אודת שניהם, על עיסק,
 ושראו אוד, והוא לשון רבות אבל לא נמוא מוטו הנפרד: (יב) שמע, ל' קבלה,
 ולשון שמיעה בלא למ"ד או צי"ת אחריו, הוא לפעמים שמיעת האזן כפשוטו, ולפעמים
 קבלת הדברים, ולפעמים הגנת הדברים, וכשתהיה אחריו צי"ת או למ"ד לא תהיה
 הכוונה רק על קבלת הדברים: כי ביצחק, כי רק ביצחק, וכן מתורגם בל"א:
 יקרא לך זרע, רק זרע יצחק יקראו על שמך זרעך, וברייתא שהקיימותי לזרעך לתת
 להם את ארץ כנען כדכתיב כי גר יהי זרעך וגו' (שם ט"ו י"ג), על יצחק הכעמתיך:
 (יג) וגם את בן האמה, מפני שהי' אברהם מפתח עליו שלא יקראט אסון בשלתו
 אותו מוטו לכן אמר לו הקב"ה אל תדאג עליו כי אף שהוא יקרא בן האמה ולא
 בנך, לגוי אשימנו: כי זרעך הוא, הואיל זרעך הוא שגולד ממך, ומלת כי משתא' כד'
 לאבות

אזט : (יד) דא שטונד
 אברהם דעו מאיגענו פרייה
 אויף נאם שפיווע , אונד
 איינען שלויך מיט וואסער ,
 גאב עו דער הגר , לענטע עו
 געהמליך אויף איהרע
 שולטער , וויא אויך דאן
 קינד , אונד שיקטע זי
 הינוועג : זיא גינג אונד פֿעראיררטע זיך ,

הוא : יד וישכם אברהם בכפר
 ויקח להם וחת מים ויהי
 אלהי הגר שם על שכמה ואת
 הילד וישלחה ותלך ותרגע
 במדבר

אין

תרגום אונקלוס

רשי

(יד) לחם וחת מים - ולא כסף וזהב לפי
 שהיה שוכנו על שיכא לתרבות רעה : ואת
 הילד - אף הילד שם על שכמה שהכניס
 בו שרשון רעה ואחזתו קמה ולא יכול לילך
 בגליו : ותלך ותתע' קורה לגלוי בית אביה :
 וכלו

הוא : (יד) ואקדים אברהם בצפרא
 וגסיב לחשא ורזקא דמיא ויהי
 להגר שני על בתפא ויתרביא ושלחה
 ואולת וישעת
 במדברא

באור

לזנות אי דלמא אלא דהא, והנה בענין דהא יוכלל שתי כוונות, האחת נתינת טעם
 וסנה מפורשת למאמר הקודם לא נודעה עדיין, והנ' נתינת טעם וסנה ידועה למאמר
 הקודם, ולפי שהן קרובות בעיקר הענין, לכן לא הבדיל בעל הל' הארצוי ביניהם כי
 תרגם אונקלוס שניהם ארי, ויב'ע תרגם שניהם ארום, אבל בעל הל' האשכנזי יפרד
 ביניהם, כי המורה על נתינת סנה מפורשת יתורגם (דען), והמורה על נתינת סנה
 ידועה יתורגם (ווייל), ולכן במאמר כי ייבחק יקרא לך זרע, שלא נודע לו מקום
 אלא יהי' ישמעא יורש עם יבחק רק יבחק לבד, מתורגם בל"א (דען), אבל כי זרע
 הוא, שהיא סנה ידועה, מתורגם (ווייל), ועיין דריש פ' בשלח : (יד) וחסה מים
 באר, ובמדבר נקוד חמת, ובסמיכות ישתנה הסגול לפתח, ובארזו חמת שלא מים:
 שם על שכמה ואת הילד, ל' הרעב'ן כמשך למעלה ויתן א הגר ואת הילד כי
 גם הילד נתן לה שילך עמה כאשר תלך, (ויהי' פי') ותשלך את הילד, גברה עלי
 הנמאה ולא יכול ללכת והשכינתו אמו תחת האילן משלך וכענב או כענין ושלכסא
 ארן אחרת (דברים כ"ט כ"ז), א תשליכני מלפניך (תהלים נ"א י"ג), ענין שלח ,
 ור"א אמר ותשלך כי לקחתו בחיקה בעת שנחלש בגמול ורבותיט אמרו שהי' מולה בעת
 שלחו וסם על שכמה את הילד חוה טעם ותשלך והי' כל הענין חוה לאברהם משני
 שנה לעשות ככל אשר תאמר ארה והיא נותה להוויאו מיד ובמנותה לא נתן להם
 כסף וזהב ועבדים וגמלים נשאים אותם עב"ל, וכן פי' רש"י שגם הילד שם על שכמה
 בדעת ר"ל, וכן מתורגם בל"א : וחחע, שראו תעה, ומשפטו התתעה, נפלים תפנהו,
 והי' פעל עומד יין הקל, ובנאו עס וי'ו ההסך תפול הה"א וכל
 הסגול תחת הפ"ח, והאי'תן לפעמים נחידק כמו ויפן ולפעמים נצירי כמו ותפן
 ונפן, ובשתנה במלת ותתע הסגול לפתח להרחבת העי'ן הגרונ' : במדבר
 באר שבע, לא נקרא או עדיין באר שבע רק אח"ז אודות שבעת אברהם לאבינואלך, כמפורש
 בפ' שאח"ז, רק משה רבינו הכותב בתורה קראה בשם שנקראת בימיו, והנה לדעת הראב"ע הי'
 או אברהם נגדר ונתן לה לחם ומים מה שיספיק לה עד באר שבע והיא הלכה ולא ידעה
 הדרך ותתע, אבל לא כן דעתי כי אס הי' או אברהם עדיין נגדר לא היתה נריכה לפנות
 באר שבע לשרת א"י כי אס למערב כי דעתה הי' לתור לארץ מולדתה מצרימה כמפורש
 אר"ז

במדבר באר שבע : טו ויכלו
המים מן החמת ותשלב את
היולד תחרת אחר השיחם :
טו ותלב ותשב לה מנגד הרחק
במטחוי קשת כי אמרה אל-

אין דער וויסטע באר שבע :
(טו) אלו דאן וואסער אין דעם
שלייך צו ענדע וואר, ווארף
ווא דאן קינד אונטער איינען
פאן דען ביימען : (טו) וירא
אבער גינג, ועצטע ויד פאן
פערנע, ווא ווייס וויא איין
באגענשים, דען ויא זאגטע,
איך מאג ניכט צוועהען

אראה

תרגום אונקלוס

רש"י

במדברא באר שבע : (טו) ושליטו
ט"א טן רוקבא ורמית רבא תחזת
חר טו אילניא : (טו) ואזלת ויתיבת
לה מקביל ארתיק פטיגד בקשתא
ארי אקרת לא

(טו) ויכלו המים לפי שדרך חוליס לשתות
הרבה : (טו) מנגד * מרחוק : כמטחוי
קשת * כשתי שיחות והוא לשון יריית חן בלשון
משנה שהטיח בלשון על שם שהורע יורה כתן
וח' תהיה לו לכתוב כמטחי קשת משפט הוי'
ליכנס לבאן כמו בחגוי הסלע (שיר ב') מגורת
וכיתה אדמת יהודה למזרים לחנא (ישעיה
י"ט) ומגורת יסונו ויטשו כשכור (תהלי' ק"ו)
וכן קטוי ארץ (ישעיה ט') מגורת קנה : ותשב
מנגד * כיון שקרב לעת הוסיפה להתרחק :
את

באר

אח"ו ותקח לו אש מאלף מזרים, ובלי ספק הראה לה לנרהם את הדרך אשר תלך צה
למזרים, ומדבר פארן שיכשם שם ישמעאל איכנו רחוק מאס, וגם ארץ פלתיים ומזרים
איכנו רחוקים זה מזה, כמפורש בתחלת פ' בלח, ולח נחם חלבים דרך ארץ פלתיים כך
קרוי הוא, גם י"ב בני ישמעאל שכנו מחילה עד אור אשר על פני מזרים, כמפורש בסוף
פ' חיי שרה, אבל באר שבע אשר ליהודה הי' סמוך למזרון ולא בארן פלתיים. וכבר הלך
לנרהם מאלף פלתיים וכסע א המקום הסמוך למזרון, והי' סמוך לגבול פלתיים, כאשר
אמרש עד במקושו, ולכן הגר בלכתה מבאר שבע למזרים תעתה במדבר באר שבע טרם
בואה א מדבר פארן : (טו) וחשלב, כמרגשו, ורומת, כי הי' בידה, כאשר כתבתי
למעלה, וכן מתורגם בל"א : אחר השיחם, אחד מן האילנות : (טו) סנגר,
כשתבוא העולה הזאת עם מ"ס עגינה מרחוק : הרחק, בא המקור במקום השם כדרכו,
והוא עם תאר אל מקום המרחק אשר בין בני מקומות כמו דרך רחוק, וכן מתורגם בל"א :
במטחוי קשת, עיקר ערשו טפה, ואין לו ריע במקרא, אמנם נתוספה בו ה"א הש"ש
ונעשה ערש בעל ד' אותיות, והנה לדעת רבי יונה הוא פעל ויאמר ממנו כל בני הדגש,
טחיה טחיות טחיות וכו', והוא על דרך הפעלים בעלי ד' אותיות הש"ש, והוי'
במקום ה"א למ"ד הפעל האמיתית והה"א שאתריה הוסיפו חבל לא
כתוספת אות מאותיות האמנותי' שלא לנודך ותפול בנקל אבל הה"א הזאת שמה כמו
שרשית, ולכן בכל מקום שהה"א השרשית בנתי למ"ד ה"א תשתנה לוי"ד תשתנה גם
היא לוי"ד ובמקום שנשמטה נשמטה גם היא, כמו כי אתה מתחרה בארץ (ירמי' כ"ב
ט"ו), ואך תתחרה את הסופים (שם י"ב ה'), וכן כל הה"אין במלת אשתחיה ישתחיה
תשתחיה בשתחיה, ובשליש שם שאין, כמו שכתבתי בתחלת הפרשה (י"ס ב'), על
מלת וישתחו ע"ש, והנה במלת משתחי ויאמר בניטוי לרבים משתחיים במזרון ה"א הזאת
הרביעית, כי גם בנתי למ"ד ה"א בעלי שלש אותיות תפול הה"א בניטוי לישירה ורבים
ורבות, כמו מן פנה, טפנה (הה"א לנקבה והה"א הש"ש נשמטה, טפנים טפנות,
גמעיכות הרבים תפול המ"ס ותשאר הוי"ד לבדה לסי' הרבי')

אֲרָאָה בְּמוֹת הַיֶּלֶד וְתִשָּׁב מִנֶּגֶד
 וְתִשָּׂא אֶת־קִלְיָהּ וְתִבְכֶּה׃ וַיִּשְׁמַע
 אֱלֹהִים אֶת־קוֹל הַנֶּעֱר וַיִּקְרָא
 מִלְּאֵן אֱלֹהִים׃ אֶל־הַגֵּר מִן־
 הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה־לָּךְ הַגֵּר
 אֶל־תִּירָאִי כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים
 יַחֲקוּמֵי שְׂאֵי אֶת־הַנֶּעֱר וְהִחֲזִיקוּ
 אֶת

צועדיו, ווען דאן קינד
 שטייבט: ויא זאם אלוף פאן
 פערנע, ערהוב אידרע
 שטיימע אונד ווינטע:
 (י) גאטט ערהערטע דיא
 שטיימע דעו קנאכען, אונד
 איין ענגעל גאטטעו ריף רער
 הגר פאם היממעל צו, אונד
 שפראך צו איהר, וואן איזט
 דיר הגר? פירכטע דיר נישט,
 דען גאטט האטט דיא שטיי-
 מע דעו קנאכען ערהערט,
 דא ווא ער יעצט איזט:
 (יב) אויף! גים דען קנאכען,
 אונד שליסע איהן אין

רש"י

תרגום אונקלוס

לא אחוי קטותא דרבאי וימינת
 מקביל ואריטת ית קלה וקבת:
 (י) ושטייע קדם יי ית קליה דרבאי
 וקרא מלאכא דיי להגר טון שטיא
 ואמר לה מהלך תגר לא תתחלי
 ארי שטייע קדם יי לקליה דרבאי
 פאת דהוא תטון: (יב) קטיי טולי
 ית רבאי ואתקפי ית

(ח) את קול הנער. מכאן שיפה תפלת החולה
 מתפלת אחרים עליו והיא קודמי להתקבל:
 באש' הוא שם' לפי מעשי' שהי' עושה עכשיו
 הוא כדון ולא לפי מה שעתיד לעשות' לפי שהי'
 מלאכי השרת מקטרנים ואומרים רבונו של
 עולם מי שעתיד להי' בניך נבמ' אתה מעל'
 לו כאלו והוא משיבס עכשיו מה הוא כדיוק או
 דשע אמרו לו כדיוק אמר להם לפי מעשיו של
 עכשיו חכי דנו והיו באשר הוא שם והכין המית
 את ישראל נבמא כשהגלם נבוכדנצר שנאמר
 משא בערב וגומר לקראת כמא התיו מים וגו'
 ישע'

באור

והכוונה על האנשים המורים בקשת, ויהי' פי' כמעטוי קשת, כשו שמחזיקין המטותיים
 בקשת, וי"ל שהוא שם בל' רבים בתוספת מ"ס האומני' נראשו, ופירושו כיריות הקן
 במשיכת הקשת כל' שעור מרונת הקן, והנה לדעת רש"י הוא ג"כ שם ליריות הקן,
 ול' רבים אשר בו פי' שמורה על שתי עיפות, ב' פעמים כשעור הוה, אבל לדעת
 הרד"ק נאשרים שרש טסה, אין ענינו רק כשעור יריות קן פעם א', ואלו בל' רבים כשו
 שמנאט הרנה שמות בל' רבים תמיד, בתולים, נעורים, שמים, מים, רחיים, מלאכים,
 מספרים: (י) באשר הוא שם, ל' הרמב"ן הנכון נעניו בדרך הפשט שיאמר כי
 שמע אלהים א קול הנער במקום אשר הוא שם הודיע אותה שלא תנערך ללכת משם
 כי במקום ההוא יהיה נמאזו ימיד ואמר לה קומי אלי את הנער אחרי שמועו כי לבוא
 גדול אשימתי, וכעוהו באשר כרע שם נפל שדה (אופטיס ה' כ"ז), ובאשר חללים שם הוא
 (איוב ל"ט ב'), ירמוז למקום עכ"ל, וכן ת"א, באתר דהוא תמן, והרשב"ם הוסיף
 לו עוד כוונה אחרת ואמר לפי שלא היתה רוחה איתו שהרי בתרחקה ממותו מקום
 הונרך לומר במקום אשר הוא שם נתן לו את הניח, ועל כוונה זאת מתורגם בל' א
 (ווא ער יענט חיוט), כי בתפלה קודם שהרחיקה עמה מוטו היו שניהם במקום
 אחד: (יב) והחזיקי את ירך בו, פעל סוק שקאור עם הכי' ענינו שיחזק ענינו

את־ידך בו כִּי־לָגוֹי גָדוֹל
 אֲשׁוּכְמוֹ: יֵט וַיִּפְקֶה אֱלֹהִים אֶת־
 עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מַיִם וַתִּלְךְ
 וַתִּמְלֵא אֶת־הַחֲמַת מַיִם וַתִּשְׁק
 אֶת־הַנַּעַר: כ וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־
 הַנַּעַר וַיַּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר וַיְהִי
 לְבַת קֶשֶׁת: כא וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר
 פָּאָרָן וַתִּקְחֶלּוּ אִמּוֹ אִשָּׁה
 מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: פ

ששי
ויהי

אין ריינע ארמע, דען איד
 ווילל איהן נאך צו איינעם
 גראבען פאלקע מאכען:
 (ט) דא אפגעטע גאטט
 איהרע אויגען, דאס זי
 איינען ברונגען זאהע: זיא
 גינג אלוף, פיללסטע דען
 שלויך מיט וואסער, אונד
 לים דען קנאבען טרינקען:
 (כ) גאטט וואר מיט דעם
 קנאבען, ער וואוכו העראן,
 וואהנטע אין דער וויזטען,
 אונד ווארד איין באגענשיצע:
 (כא) ער וואהנטע געדמליך
 אין דער וויזטע פארן, אונד
 זיינע מוסטער גאהם איהם

איינע פרויזא אויז דעם לאנדע מצרים:

עו

תרגום אונקלוס

רשי

ית ידך ביה ארי לעם סגי אשונייה:
 (ט) וגלא יי נת עינהא נחזת פירא
 רטיא זאולת וטלת ית רוקקא טיא
 ואשקיא את ית רביא: (כ) והנה טיטרא
 ריי במעדיה דרביא ורביא ויתב
 במדברא נחנה רבי קשתא: (כא) ויתב
 במדברא דפארן ונסיבת ריה אמיה
 אתתא טארעא דמצרים והוה

(ישעי' כ"א) כשהיו מוליכין אותם אל ערביי'
 היו ישראל אומרים לשוביה' בנקשה מכס
 הוליכונו אל בני דודיט' שמעאל ורחשו עלינו
 שנאמר אורחות דדניס (ישעי' כ"א) ה' קרתי
 דודניס אלף דודים ואלו יונאי' לקראת'
 ומביאין להם כשר ודג מלוח וטודות כסופים
 כסופים ישראל זהם מלאים מים וכשמכניסו
 לתוך פיו ופיתחו הרוח נכנס בגופי ומת:
 (כ) רובה קשת יורה חנים בקשת: קשת
 על שם האומט' כענ חמר גמל צייד לפיכך
 השיץ מודגשת' היה יושב במדבר ומלסטס
 את העובדים הוא שנאמר ידו בכל וגו':
 (כא) מדרך מצרים' ממקום גדוליה שנאמר ולה שפחה מצרית וגו' (בראשית ט"ז) היינו
 דאמרו

באור

צונד לחקף אותו בחוקה, ואף כאן ל' אחיזה בין הורעות בחוקה כחך האם לבנה
 באהבתה חותו, וכן מתרגם כל"א: (יט) ויפקה אלהים את עיניה, כתן בה דעת
 להכיר מקום מים שהיה שם: (כ) רובה קשת, מושך בקשת ומורה חנים, ולא נמצא שרש
 רנה על הענין הזה בכל המקרא עוד, אבל נמצא שרש רנב, ונמלאים כעוהם. במקרא שני
 שרשים מענין אחד, שרש ושרה, ומלת קשת, לדעת רש"י והראב"ע הוא שם תאור, וכ' הרמב"ן
 ח"ל בעבור היות קשת תואר אמרו כי רובה הוא המורה החנים מלשון יסנו עליו רביי (חייב ט"ז)
 (יג), ומורה ורנו (בראשית מ"ט כ"ג), וקשת היא העושה הקשתות, (וכן כתב הרד"ק בשרשים
 שרש קשת כתחלת דבריו, והיה' בפ' ג' מה חסר ו' ויהי' העשף, רנה וקשת כמו שמש ירח עומד ובלה
 (סניקין ג' י"א), ודניס כן, ויותר נכון שרוב ההוא המורה ויחמר על מורה החנים ועל מליך
 בלחנים ומלת, אשר ירתי בני וביך (בראשית ל"א ב"א) ולכן יתאר אותו פעם אחרת כי הוא

(כג) עו וואר אום דיוע צייט , דא שפראך אבימלך , אונד זיין דזעער פֿיהרער פֿיכל , צו אברהם , וויא פֿאלגט : גאטט איזט מיט דיר , אין אללעם , וואו דוא טהועסט : (כג) נון שוועהרע מיר ביא גאטט , דאס דוא מיר אונד מיינען קינדערן אונד ענקעלן ניכט פֿאלש ווערדען וויללזט : וויא דוה געוואָנענדייט , וועלכע

כג ויהי בערת הוהוא ויאמר אבימלך ופיכל שר צבאו אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר אתה עשה: כג ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני וקנכדי כחסד אשר

רשי

תרגום אונקלוס

דאזוי אינזי זרוק חוטרא לאזירא אפיקריה קאי: (כב) אלהים עמך לפי שראו שינא משכונת סדום לשלום ועם המלכי כלחם ונפלו בידו ונפקדה אשתו לזקוניו: (כג) ולניני ולנכדי עד כאן רמזי האב על הבן: כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי שאמרתי לך הנה

(כג) ויהוה בערגא התיא וואטר אבימלך ופיכל רב תיליה לאברהם לטיני טימרא דיי כסעדה נבל די את עביה (כג) וקען קיים לי פטימרא דיי הקא דלא תשקר בי וקברי ולכרדברי כטכותא

כאור

קשת, וכן וימנאיהו המורים אנשים בקשת (אמאל' א' ל' ג') עכ"ל, אבל הרד"ק בשרשים שם כ"ל בסוף דבריו פי' שהוא שם כמו שבת, והמקובץ מייט וכל קשתותיו דרכות (ישעי' ל' כ"ט), וקשתותם תשכרנה (תהי' ל' ט"ו) עכ"ל, ויהי' לפי דבריו לכל הקשת' ג' שנות, קשת, וקשת, ויהי' לפי דעתי היחיד משם קשת הבן במקרא עם הכננים, מן קשת' בדגש קל קשת' קשתו על משקל מלכיו מלכו מן מלך, ולא מן קשת לפי שדך להפיל הדגש הכנדים כמו שלא יסול מונלת ייפבת ונגב בנחם בכננים, וכן המקובץ מן קשת אמאל' ג' פעמים בלי הכנוי, וקשתות' כערים (ישעי' ז' א'), המגנים והקשתות (כחמי' ל' י'), וקשתות (ד' ה' ב' כ"ו י"ד) בהשגות האה מן קשת' נבלם ארצות מן ארץ, אבל אהם שבו לרבים עם הכנוי, בכלם השי' דגשה והתי' רפי' קשתותיו, קשתותיהם, והם מקוננים מן שם קשת כמו מן שבת שבתותיו, שבתותם, שבתותיהם, בשבתותיהם

בשבתכם עליה (וקרא כ' ל"ה): (כב) אלהים עמך בכל אשר אתה עשה, לפי שראו הנסים שנעשו לו שינא משכונת סדום לשלום ועם המלכים כלחם ונפלו בידו ונפקדה אשתו לזקוניו: (כג) הגה, ת"א ויכ'ע, הכא, הנה בלא עד מורה על המקום, ועם מלת עד מורה על הזמן, ועיין מ"ש צפ"ל ב' בפסוק בלא כח וגו' מוצרים ועד הנה (במדבר י"ד י"ט): אם תשקר לי, מנתת בכל מקום מספקת אל תחשוב בה בלתי זה והיא נאה ברוב מקומות השנועה אס תשק לי, ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עין בית עלי (אמאל' א' ג' י"ד), אהם נשבעתי בקדשי אס לדוד אכזב (תהי'ס פ"ג ל' ו'), ונאווה בכל מקום שנתא על שבוה כש

אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה
 עִמָּדִי וְעַם־הָאָרֶץ אֲשֶׁר גִּרְתָּהּ
 בָּהּ: כִּי וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֲנֹכִי
 אֲשַׁבֵּעַ: כִּסֵּ וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת־
 אָבִימֶלֶךְ עַל־אֲדֹת בְּאֶרֶץ הַמִּים
 אֲשֶׁר גִּזְלוּ עַבְדֵי אָבִימֶלֶךְ:
 ט וַיֹּאמֶר אָבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי
 מִי עָשָׂה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם־
 אֶתָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אֲנֹכִי
 לֹא

וועלכע איד דיר ערצייגט,
 זא ואללזט דוא אויך מיר אונד
 דעם לאנדע ערצייגען, און
 וועלכעם דוא ריך אויפגע-
 האלטען האַט: (כד) אברהם
 שפראך, יא! איד ווילל
 שוועהרען: (כה) ער שטעלל-
 טע אבער דען אבימלך צור
 רעדע, וועגען דען ברוגען,
 דען ריח קנעכטע אבימלך
 גערויבט האַטטען: (ט) אל-
 לין אבימלך שפראך, איד
 ווייס ניכט, ווער דיזען גע-
 טהאן האַט: דוא האַט מיר
 אויך ניכט געוואַנט, אונד
 איד

תרגום אונקלוס

רשי

בְּמִיבֹתָא דִּי עֵבְרִית עִמָּךְ תַּעֲבִיד
 עִמִּי וְעַם אֲרֵעָא דְאִיתְּוֹתְבִתָּא בָּהּ:
 (כד) וַאֲמַר אַבְרָהָם אֲנָא אֲקָיִים: (כה) וְאֹזְבַח אַבְרָהָם יֵת אָבִימֶלֶךְ עַל־עַסְק
 בְּיָדָא דְטִיָּא דִּי אָגַסוּ עַבְדֵי אָבִימֶלֶךְ: (כו) וַאֲמַר אָבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִיָּן
 עֵבֶר יֵת־פְּתֻקְטָא תְּרִין וָאָף אֶת לֹא־חִוִּיתָא לִּי וָאָף אֲנָא לֹא

באור

כמו שלא, אם אתם תנאו אל הארץ (במדבר י"ד ל'), שלא תנאו אל הארץ, וכן ת"א
 סה, דלא תשקר בי, וכן מתרגם כל"א, ועיין מ"ג כפ' שלח לך בפסוק אם יראו את
 הארץ (במדבר י"ד כ"ג): תשקר, אין לו ריע בבנין הקל, ונמצא ה' פעמים בבנין
 פֶּעַל, ושם נגזרה ג' פעמים עם הני"ת, ונ' פעמים בלי אות שמועית אחריו, ובאה
 פה הלת"ד אחריו, לו ולגני ולכבדי, והשקר הסך האמת, דבר שאינו כן, והטעם א
 תעשה דבר לי או לניני או לכבדי שעל ידי יהי הדבור הזה שקר, והוא קרוב מעטן הסוב
 והנגידה, שהמכוב עוליד תקוה לדבר שלא ירצה לעשותו, והטוגד נוטל רעה לני שהיא חייב
 להטיב, וכתב הרמב"ן ול' תשקר לי בעבור היותו מלך והוא גר בארצו, או שהי' תשקר
 באהבתו כי אהב כאשן היה לו לכבדו ולעשות כרצונו הלא פראה שלא מנא בו דבר וולתי
 באר המים אשר גולו עבדיו והוא אומר לו כחסד אשר עשיתי עמך עכ"ל: ועל הארץ,
 ועם אנשי הארץ כמו פתעו מנרים (במדבר י"ד י"ג), אנשי מנרים: (בר) אנכי אשבע,
 באה עלת המדבחה בעדו לפני אל"ף האית"ן שנס היא למדבר בעדו, ומתי' הכוונה אני
 לעשה את שלי לעשות עמך חסד ומצנע, אבל אתה לא עשית עמדי חסד כדנריך שעבדך
 גולו ממני (כן פי' ר"ע סטורט): אשבע, בחירק הא"לף והוב אל"ף אית"ן בנפעל בסגול
 שלא יתעורר עם י"ד אית"ן בקריאה: (כה) והוכח אברהם את אבימלך, נתיבט עשו
 בטענת דברים: אשר גולו עבדו אבימלך, הוכיחו באשר הוא מלך, על הגול הנעשה
 בארצו ואין מכלים והוכיחו גם כן על הרשעים שהיו בביתו שלא בדרך הנדויקים על דרך
 לא יטב בקרב ביתי עשה רחיה (תהלים ק"א ז'), (ר"ע סטורט): (כו) לא ידעתי מי
 עשה, גם עכשיו שהודעתני כי נעשה הגול על ידי עבדי לך ידעתי מי עשה עשה זה:

איך האבע ניכטו דאפאן
 ערפאחרען, אויסער הייטע:
 (כו) אברהם נאם שאפע אונד
 רינדער, גאב זיין דעם
 אבימלך, אונד זיין צער-
 שניטען בידע איינען בונד:
 (כז) אברהם שטעללטע
 זיבען יונגע שאפע בואנדערן:
 (כט) דא שפראך אבימלך צו
 אברהם, וואו בעדייטען דווע
 זיבען יונגע שאפע, וועלכע
 דוא בעואנדערן געשטעללט
 דאזוט? (ל) יענער אנט-
 ווארטעטע, דאס דוה דו
 זיבען שאפע פאן מיינער
 האנד געהמען זאל לוס,
 דאמיט

לא שמעתי בלתי רחום
 כי ויקח אברהם צאן ובקר
 ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם
 ברית: כח ויצב אברהם את
 שבע כבשת הצאן לבדהו
 כט ויאמר אבימלך אל אברהם
 מה הנה שבע כבשת האלה
 אשר הצבת לבדנה: ל ויאמר
 כי את שבע כבשת תקח מידי
 בעבור

רשי

תרגום אונקלוס

על כך: (ל) בעבור תהיה לי זאת: לעדה *
 ל' עדות של נקבה כמו ועדה המלכה (בראשית
 ל"א): כי קשרתי את הנאר מריבוי היו
 עליה
 קנים: (כז) ואקים אברהם ית שבע חורפן דעו בלחודיהו: (כט) ואמר
 אבימלך לאברהם מה אנון שבע חורפן אליו האקייטתא בלחודיהו: (ל) ואמר
 ארי ית שבע חורפן תקביליטו דידי
 בריל

כאור

וגם אחת לא הגדה לי וגם אנכי לא שמעתי. על מה שהוכחתי שנהיותי מלך עלי
 היה לאשר חייך, הנה המלך לא יעשה זה כי אם על אחד משני פנים אם לקול בעקת
 הגזול ואם לקול חומן מפרסוס אזיה גול שנעשה והנה אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא
 שמעתי קול חומן הזה * (כן פי' פסוק זה ר"ע ספירטו), וכן תרגם יב"ע: (כט) הנה,
 כתיב לנקבות נסתרות, כמו לזכרים הם: לבדנה, ה"א נוספת, ואין ריע בעקרת
 לעלה זאת גם ה"א נוספת: (ל) כי אח שבע כבשוה תקח מידי, על דרך שלף אם
 בעלו ונתן לרעהו זאת התעודה (רות ד' ז'), כי ה' זה שדות הסכמות הכעלים
 והודאתם כדבר * (ר"ע ספירטו): אח שבע כבשוה, גאה פה מלת את ואין אחרי
 לא ה"א הידוע ולא כתיב ולא סמיכ', שלא כמנהג, וכמו כן את אחיכס אתר (להק'
 מ"ג י"ד). ויכו את רפאים (לעיל י"ד ה'): הויה לי צא, על משקל נקבה כמנעם
 במקום שאין חומן מפרש: לעדה, שרש עוד, ושם המוקרה נווט, ערמא, (נייניכים),
 שם התאר לזכר עד ולנקבה ערה, כמו עד הגל הזה ועדה המנב' (בראש'
 ל"א כ"ב), ונמצא גם שם המוקרה עד כמו לא תענה ברעך עד שקר (שמות
 כ' י"ג), ר"ל עדות שקר, והנה תהי' לי לעדה נוכל לפרש שהוא תואר נקבה
 ועוסב

בַּעֲבוּר הַהַיְוָה לִי לְעֵדָה כִּי
 חִפְּרָתִי אֶת־הַבְּאֵר הַזֹּאת
 עַל־כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַזֶּה
 בְּאֵר שֶׁבַע כִּי שֵׁם נִשְׁבְּעוּ
 שְׁנֵיהֶם: לֵב וַיִּכְרְתוּ בְרִית בְּבְאֵר
 שֶׁבַע

דאמיט עו מיר צום צייגנים
 דירונע, דאס יאך דיוען
 ברונגען נעגראבען האבע:
 (לא) דארום נענטע סאן
 דיוען ארט באר שבע, דען
 אלרא האטטען זיא ביידע
 געשווארען זיא: (לב) זיא
 צערשנעטען אלוא איינען
 בונר אין באר שבע

תרגום אונקלוס

בְּרִיל הַתְּהִי־לִי לְסִפְהַד אַרְי הַפְּרִית
 יִתְּבִירָא קְרָא: (לא) עַל כֵּן קָרָא
 לְאֶתְרָא הַהוּא בְּאֵר שֶׁבַע אַרְי תְּקֵן
 קִיטו תְּרִוּהוּן: (לב) וַיִּכְרְתוּ קִיטו בְּבְאֵר

רשי

עליה רועי אכנולך ואומרים אנקט חפרטה
 אמרו בניהם כל יי שיתרא על הבאר ועלו
 המי לקראתו שלו היא ועלו לקרא אנרהם:
 אל
 שבע

באר

ומוסב על הדבר שאין מיט עובר שומר עליה תהי לי, וכמו שת"א וירושלמי למהדו, כי
 שם העקרה בארעי, סהדותא, ויתורגם כל"א (דאמיט עו מיר איין צייגן) או בלשון נקבה
 (איני צייגן זיית), וזולס יותר נראה שהיא שם האקרה (צייגנים), וכן מתורגם כל"א:
 (לא) על כן קרא, הקירא: כי שם נשבעו שניהם, חסר וי' השמש כמו שם ירא
 עמד ובלה (סנקיק ג' י"א) האבון שמעון (שעת א' ב'), רוצה לומר על כן על שבע
 כנשית וכי שם נשבעו שניהם על שני הדברים האלה קרא לטקום ההוא באר שבע וכשתתף
 בארעם שבע על הבאר שפיראם (אבל יפס), ונדעתי אין גורד ליה כי צפ'
 תולדת באר ג' ב' על כן שם העיר באר שבע (בראשית כ"ו ל"ג), ובל"ה שם סרק שנועה
 ולא שבע כנשית, ולכן גם פה נקרא כן על שם עיקר הדבר שהיא השנועה, אבל שבע הכנשית
 טבל"ה רק לזכרון ולעדות, ואולי גם שבע הכנשית אשר רצו לבדנה היתה הכנשית לזכר
 השנועה בעבור ענת שבע: (לב) ויכרתו ברית בבאר שבע, הוא כלל אשר הפרט
 ומתורגם כל"א (אפוא): וישבו אל ארץ פלשתים, לשון הרעבן ענינו וישבו א' עולם
 אשר בארן פלשתים כי בארן פלשתים היו, אבל הם יושבים בגרר שהיא עיר
 הולך והוא יושב בבאר שבע שהיא בארן פלשתים כנחל גרר עכ"ל, אבל הרעבן ענינו
 כתב צפ' תולדת כי נפל גרר הוא נחל כנחל עמר אל ארן אחרת, ואחר זה כתב שם
 ואולי איננה מעלכות אע"פ שאין בארן פלשתים, והנכד הרעבן שם לכל זה בעבור שהעיר
 לינחק לך מעמנו וגם סתמו הגארות ערס בוא ינחק, ואיך ינחוקו לשוב למפרס בארנה,
 והנה מ"ס שאולי איננה מעלכות אף שהיא בארן פלשתים, לא שמענו מעולם שיהי ארן
 פלשתים מחולקת לעלכים שונים, כי לא נמצא רק קשת סרני פלשתים, והפרנים חגים
 מלכים, אך מדרגה כמותה שהם, אבל בעת שאלנו שם עלכים עלך ארן הוק לבלם,
 ויותר נראה פדגוהו החאשבים כי הנחל כנחל עמר אל ארן אחרת, והנה שם נאמר
 אח"ו ועתק נחם, והיינו עוד להלן שארן פלשתים, לפי שרבו על פ' בארות הראשיות
 בעבור שהיו סמוך לגולס, ואח"כ נאמר וישל נחם באר שבע, וא"כ לא הי' באר שבע
 כנחל גרר, אבל לפי דעתי לא היתה באר שבע בארן פלשתים, כמו שכתבתי למעלה,
 ולפ"ו יהי' פי' וישבו א' ארן פלשתים כשאמרו, וראי' ליה מל' ועם הארן אשר גרסתה צפ',
 בלשון עבר, ולא אמר הארן אשר אתה גר צפ', עמיש שגר בה לפנים ולא עתה, וכן
 מצאתי אח"כ צפ' ר"ע ספרנו שכתב ח"ל וישו אל ארן פלשתים, שבו נבאר שבע שאל"ה הי'
 מארן

שבע : אלו דען שטונד
אבימלך אונד ויין העער.
פיהרער פויכל אויף, אונד
קעדרטען אין דאן לאנד
פלשתים צוריק: (לג) ער
פלאנצטע איינען וואלד אין
באר שבע, אונד

שבע ויקם אבימלך ופיקל שר
צבאו וישבו אל ארץ פלשתים:
לג וישע יהוש בביאר שבע
ויקרא

רשי

תרגום אונקלוס

(לג) אשל רב ואחאל חד אמר פרדס להביא
מחט פירות לארדפים במעודה. וחד אמר
פונדק לאכסני' וכו' כל מיני פירות ומיני לשון
כטיעה באהלים שנת' וישע אהלי אפדט
דניאל

שבע וקם אבימלך ופיקל רב חיליה
ותבו לארעא דפלשתאי: (לג) וישע
אילנא בבאר שבע וצלי

באור

מאך פלשת' אהלכו עם לדבר עם אברהם שהלך עם לראות מקנהו ושם נתן לאן ובקר וכסא'
לכרות הברית עכ"ל, ואין לתמוה על שלא נזכר בכתוב הליכת אברהם מאך פלשתים, כי
דרך הכתוב לקצר בפרטים כאלה, כמו שלא נזכר ספור הענין שזמר באר ושגולתו וישע
עבדי אבימלך, רק בתוכחתו לאבימלך אשר על אדות באר הייטש אשר גזלו וגו', כי עיקר
כוונת הפרשיות האלו הוא לטפל יחד שקרה לקדושים הרים, שע' יראתם וזהבנתם את ה'
גדלו והגליתו עד שגם מלכים עשו' התחילו לכוף' ברית עמם, והנה לכל הפנים אם תהי' באר
שבע בארן פלשתים או לאו, הנה לא הודיע הכתוב אימת נסע אברהם משם לחברון עם שרה
או שרה לבדה, כי בסוף פ' העקדה נאמר וישב אברהם בבאר שבע, ואח"כ נאמר ותמות שרה
בקרית ארבע הוא לחברון וגו', כי חברון איננה באר שבע למעשה כע' יהושע, שכבר נסע
היא מן הערים אשר נבטו לשמעון בתוך נחלת בני יהודה, אבל חברון נשארה ליהודה, ונתתם
לכלב בן יפנה: ונראה לי עוד שהבאר שגזלו מוטו לא הי' בחוקים שנאמרו (אשר טקרא אהל
באר שבע), כי אע"פ מאך פלשתים ומדוע יגזלו מחט באר בארן אחרת אשר אין להם שם
טעם עליו, רק שכן הי' הדבר, כי עבדי אברהם לא נשארו עם מקנהו על מרעה אחד, כי
אם נקשו מוקים למוקים למעט נאות דשא לחקנהו הרב, והוא הלך לפעמים לראות את
מקנהו ומרעהו בהם והי' סוכן צעירים המנווכות אל המרעה, ועקף מושלו הי' בגדר, והנה
הרוע' נכסו מוקים גילבו יערכו אל המי' טרף רב, והוא יקר עד מאד במחוז ההוא,
וצריכין לאשר בארות בשדה להסקות מוטו העדרו', ובהיות אברהם בגדר חסר באר בארן
פלשתים אהל עיר גדר במקו' מרעה מקנהו, ועבדי אהל גזלוהו מוטו, ואברהם חסב שבדמות
אבימלך גזלוהו מוטו, לפי שקנה אותו על הגלגלתו, ולכן נסב את הבאר ההוא וילך לו אל
המקום הנקרא אח"כ באר שבע שאיננו בארן פלשת', ובראות אבימלך שגזב מדינתו נתעורר
וללכת אלו ולברות עמו ברית, ואברהם גלה לו בתוכחתו, כי על אדות הבאר אשר גזלו נסע
משם, נחשט כי על פיו גולה מוטו, ואבימלך חשב כי לא ידע את הדבר הזה וזהו
אברהם נתן לו לאן ובקר וכסא' למען יחזיר לו את הבאר, כי הי' לו בו טרף גדול בראש שבו
עם מקנהו לארץ פלשתים, למען יחזיר מוטו טוב ורשן, ויחזיר שבתו כד לגרודתו
שם, ולפי שלא ידעו אהל הבאר בעת המשיטה, לכן לא נאמר על בן קרא לבשר הקודש באר שבע
רק למוקים ההוא, ויחזיר עוד כי שם נאמרו שנים, ויר' אהל שבתו קו' שם הבאר, והנה
השנועה היתה שם, וע' פ' ג' הבאר טלדה הסמטה: (לג) וישע אשל, הי' לנחלקו כי אם
הי' פונדק לתחזיק או צורף, אבל מפרשי אפסע (הרשב"ם והראב"ע), פירסוהו פרדס,
הי' הכונה פלשתים על שמואל נפסקו יקרא את עבדותיהם ויקברו תחת האשל כיבשה (א' ל'
י"א), תחת האשל, וכדברי הימים (א' י"ב), תחת האל, אשל הוא כלל לכל עץ וכן וזה
אשל

וַיִּקְרָא שְׁם בְּשֵׁם יְהוָה יֵהוּא
עוֹלָם: לֵי וַיְגַר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ
פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים: פ שְׂכִיעֵי

אונד בעטעטע דארט, טיש
דעם נאמען דעו עוויגען, דער
זיין נאָמט זינט עוויגער
צייטען: (לד) אברהם הילטע
ונך אים לאנד פלשתיים לאנגע
צייט אויף:

תרגום אונקלוס

ר ש י

וְצִלִי תִסֵּן בְּשֵׁמֵי דְיֵי אֱלֹהֵי דְעֵלְמָא:
(ג) וְיָא יִתְחַב אַבְרָהָם כְּאֲדַע פְּלִשְׁתֵּי
יִוֹסִין סְגִיאִין: וְהוּוּ

(דניאל י"א): ויקרא שם וי' ע"י אותו של
הקרא שם של הקב"ה לאלהי העולם לשאר
שוכני ואתי' אמר להם ברכו לוי אבותם
משל סטליס אתם משלי אבותם משל ש'
שאר וסיג. העולם אבותם: (לד) ימים
רבים מרובים על של חכרון בחכרון עשה כ"ה
חכרון אותה ענה ויבא ויבא בחלמי' מנחם של חלמי' קודם לכן אמתים אלף שם שכל
עקובעטע בוס באורח טונה וטובע וסיג' שט' ויעבר אברהם ויעתק משם ויהי רעב וירד
אברהם ונחמיה (בראשית י"ג) ונחמיהם לא עשה אלהי אברהם ויהי רעב וירד
ויבן למסעיו עד ויבא ויבא בחלמי' מנחם אשר בחכרון (בראשית י"ג) שם ישב עד אנהפכה פדום
מיד ויסע משם אברהם מפני צוה של לשונת לארץ פלשתיים וכן תשעים ותשע ענה היה
שהדי בשלישי למילתו בלו אלהי העלמיים הרי כ"ה ענה, וכאן כתוב ימים רבים מרובים
על הראשונים בל' בל' הכתוב לסתום אלהי לפרשום היו ערובים עליהם שתי אגים או
יתר הוב עפרים וכן כרן חיים יתרים ית' משנה ביה"ב אנה מידעל' משם וקור לחכרון
דתי' אנה קטנה לפני עקידתו של יצחק י"ב שנים כך שטי' בסדר עולם:

באור

אבל בתרגומנו נביא, (כ"ה בקצת טעמאות בת"א, אבל בנוסחאות יטתו מלאתי
ונביא חילוף), ובדברי הימים פירש אה הען היה אלה עכ"ל, וכן תרגמו י"ע והירושלמי,
וכן מתורגם בל"א: ויקרא שם בשם ה' אל עולם, על דעת הרוב ז"ל ע ספרט יח'
פי' ויקרא שלימד והודיע לרבים שם ה' שהוא המנהיג נכחו הוין ומנויט, ועד פי' כי טבל
לפרש עולם הוא באשם והארץ כללן הנא תיש' בדברי ח"ל וקודיע בזה שקרא אברהם
והודיע לבריות סוד הנגות העולם נכללי' שהיא בשם ה' הססין בזה שם לי חילת בנולם,
וא"ת ויקרא, גלילי, וכן פי' קראם, וכן מתורגם בל"א, ואל עולם ת"א, אלהי דעלמא,
אבל המתרגם לל"א תרגם עולם נאן נטת כשי' הרוב וזההתם בם שורה נטכיים ובר' ע
ספרט, וכן קראם ע כפי' קהלת (ג' י"א), בפסוק את הכל עשכ יפה צעתי, נס את
העלם וי' עכל עולם שבוקרת סגורו נטת חסן: (לד) ויג' אברהם בארץ פלשתיים
צמים רבים, לפי מה שכתתי כי באר שבע איננה בארץ פלשתיים יתכן שגב' ארץ
פלשתיים אחרי אשר כרת ברית עם אביהם והיא לי את הכאה אשר נבני' מתנו עבריי'
אם יתכן לפרש ויג' אברהם שבכר ער בארץ פלשתיים ימים רבים טרם יבא משם ל'
באר שבע, ונמנאים רבים כשוהו בתקרא, וירם תולעים ויבא (שמות ט"ו כ'), רל'
ויבא בתחלה קודם שגלו בו תולעים, הן אתה קנסת ונחטא (ישעי' ס"ד ד'), ונחטא
בתחלה קודם שקנסת: ורש' כתב ע"פ בריות' דס' ע' אג' שם כ"ו ענה, והדרך הוה האחרון
הוא הנכון לדעתו כאשר אמר עד א"ה: ויג', בלו וי' שהפך הוא יג'ר כש' יקום,
ועם וי' ההפך ישתנה הארץ לקמן חטף ויקם, ואם למד הפעל רש' ישתנה הק"ח
לפסח להרחיב על הרש' כי יש לה קצת דין הרחבה באותיות אה"ע כש' ויסר א"ה
(שפטים ד' י"א), ויג' עליה (דניאל א' ח'), ובלאו בקמן שלא בדרך חכרון:

i. (א) ויהי